

УДК 374

Т. Д. Цвірова

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДІВ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ РІЗНИХ ТИПІВ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкриваються методи організації навчально-виховної роботи з дітьми та учнівською молоддю в позашкільних закладах різних типів в Україні у 1920–1941 рр.

Ключові слова: позашкільна навчально-дослідницька діяльність, актуальні методи організації навчально-виховної роботи, формування творчої активності особистості.

Постановка проблеми. Навчально-виховна робота з дітьми та підлітками в позашкільних закладах у процесі свого історичного розвитку набула досвіду, значущості, сформувалася як невід’ємна частина системи освіти в Україні. Тому сьогодні доцільним є осмислення прогресивних ідей минулого та використання кращих здобутків педагогів та вчених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомим внеском у розробку теоретичної бази позашкільної роботи з дітьми стали наукові праці А. Макаренка, В. Сухомлинського, С. Шацького. Суттєве значення для розвитку сучасної наукової думки мають дослідження щодо специфіки організації виховної роботи в позашкільних закладах України, які здійснювались вітчизняними вченими, зокрема такими, як І. Бех, Г. Ващенко, Б. Кобзар, М. Коваль, Є. Мединський, М. Миронов, Г. Пустовіт, А. Романов, А. Сиротенко, Т. Сущенко та ін.

На думку А. Романова, методи позашкільної роботи – це створення оптимальних умов, які спонукали б дітей до ініціативи, самостійності, творчості, позитивно спрямованих інтересів [9, с. 52].

Аналогічні ідеї відстежуються і в наукових доробках Т. Сущенко. Зокрема, вчена підкреслює, що методи позашкільної роботи визначаються тим, що на перший план виступає розвиток творчої особистості, її ініціатива; діяльність педагога спрямована на пробудження дослідницької активності учнів, тому особлива увага звертається на способи організації творчої діяльності [10, с. 27].

Мета статті – висвітлення методів організації навчально-виховної роботи в позашкільних закладах різних типів в Україні в період з 1920 року по 1941 рік, спрямованих на формування творчої активності особистості.

Виклад основного матеріалу. У формуванні творчої активності учнів та учнівської молоді, поглибленні та розширенні їхніх знань, умінь, організації навчально-дослідницької, пошукової та наукової діяльності важлива роль належить роботі позашкільних закладів. Позашкільна навчально-виховна робота спрямована на всебічний розвиток особистості, на задоволення потреб та інтересів дітей і підлітків. Вона має власну специфіку та є складовою частиною системи освіти.

В організації навчально-виховної роботи в позашкільних закладах педагоги поєднували, інтегрували різні методи навчання і виховання, утворюючи з них універсальні, які мали забезпечувати найбільш ефективні шляхи виховання особистості. Призначення методів навчання полягає в тому, щоб спонукати, пробудити пізнавальну активність, потребу особистості. озброєння дітей та підлітків способами пізнавальної діяльності є найважливішою тенденцією підвищення розвиваючої функції методу. Методи виховання – це способи взаємопов'язаної педагогічної діяльності, спрямованої на формування в дітей і підлітків відповідних знань, умінь, навичок, норм поведінки, свідомості.

У складному процесі позашкільної навчально-виховної роботи методи є механізмами, що забезпечують взаємодію педагога й учнів, дають змогу розв'язувати значну кількість педагогічних завдань і різних повсякденних актуальних проблем. За допомогою методів коригується поведінка вихованців, формуються їхні особистісні якості, забезпечується досвід стосунків з ровесниками, друзями та дорослими.

Аналіз матеріалів та документів досліджувального періоду дає підстави вважати, що в роботі позашкільних закладів були найбільш притаманні такі методи, як переконання, роз'яснення, організація морального досвіду, бесіда, лекція, метод паралельної дії, виховання на позитивному прикладі, вимога, доручення, гра тощо. Однак найбільший вплив на особистість мав колектив, який вважалося за доцільне використовувати максимально.

Методи позашкільної навчально-виховної роботи – це методи інформування (бесіди, лекції); наочних ілюстрацій і демонстрацій; практичної діяльності; стимулювання творчої діяльності; методи контролю тощо.

Вибір методу завжди є пошуком оптимального способу організації навчально-виховної діяльності. Існує ряд факторів, які впливають на цей вибір, а саме: цілі, завдання та зміст освіти; вікові та індивідуальні особливості дітей і підлітків; рівень сформованості колективу; умови та час виховної роботи; рівень педагогічної кваліфікації та майстерності вчителів та вихователів; очікувані наслідки; форми організації позашкільної навчально-виховної роботи.

Оскільки в центрі уваги виховної системи даного часу була дитина, її розвиток, ініціатива, творча активність, тому вся сукупність методів була спрямована на всебічний розвиток особистості.

У позашкільних закладах 20-30-х років ХХ ст. значно поширеними були не лише апробовані раніше в досвіді прогресивних вітчизняних та зарубіжних педагогів методи (бесіди, вправи тощо), а й нові, продуковані радянською педагогікою та соціалістичною дійсністю (громадські доручення, змагання, шефська допомога, метод паралельної дії) [14].

Найпопулярнішим методом інформування й формування пізнання в особистості була бесіда, яка привчала вихованців уважно слухати педагога, доповідача, інших учнів, критично ставитися до їхніх висловлювань, обговорювати та розв'язувати спірні питання. Живе слово вчителя, вихователя завжди було дійовим фактором формування особистості. Цей метод використовувався для розширення кругозору дітей і підлітків, здобуття ними нових знань, активізації їхньої розумової діяльності.

У ході бесіди формувалися теоретичні знання, морально-етичні уявлення, активізувалася пошукова розумова спрямованість, розкривалися індивідуальні особливості вихованців. На основі вже набутого учнями знання та досвіду педагог підводив їх до розуміння та засвоєння нових знань. Діти висловлювали свої думки з того чи іншого приводу, ділилися своїм досвідом, брали активну участь у розв'язанні різноманітних проблем. Ведучий бесіди повинен був приділяти належну увагу питанням, які виникали в процесі бесіди, і намагатися, сформулювавши ці питання в доступній для всіх формі, перетворити їх на проблемні завдання чи в ситуації, що спонукали до моральних оцінок ситуації. Залежно від змісту бесіда могла бути науковою, етичною тощо. Актуальними були бесіди про міжнародні події, історію флоту, життя та подвиги героїв громадянської війни; бесіди з видатними композиторами, з відомими науковцями та вченими. Значний ефект мали індивідуальні бесіди, які доповнювали колективний вплив на вихованців [4].

Володіти методом бесіди означало передусім знайти доцільний момент для її проведення, вжити різних заходів, які активізували б її учасників. Цей метод найчастіше використовувався в групових та індивідуальних формах організації навчально-виховної роботи в позашкільних закладах різних типів. Наприклад, бесіда була одним з провідних методів роботи гуртків Київської крайової дитячої технічної та сільськогосподарської станції [1, с. 150].

У ході бесіди часто виникали проблемні, спірні питання, які вимагали публічного обговорення. У такому разі вона перетворювалася на дискусію. Дискусія допомагала вихованцям обґрунтовувати свої погляди, захищати свої позиції, шукати та знаходити істину. Так перевірялася переконливість чи сумнівність тих чи інших аргументів. Предметом обговорення могла бути цікава книга, екскурсія, кінофільм, тощо. Отже, дискусія вчила дітей і підлітків розпізнавати достовірність тих чи інших поглядів, шукати й знаходити відповіді на актуальні питання, доводити помилковість думок інших учасників.

У 30-ті роки ХХ ст. в позашкільних закладах набув поширення такий метод формування пізнання, як диспут. Цінність диспуту полягала в тому, що переконання вироблялися при зіткненні та зіставленні різних поглядів, а метою його був не висновок, а сам процес. Цей метод передбачав передусім вільний обмін думками, колективне обговорення актуальних для підростаючого покоління питань і проблем.

Під час диспуту вихованці доводили власну позицію, переконувалися в правильності чи помилковості своїх поглядів. У ході диспуту розкривалися ерудиція дітей, їх культура; розвивалися логічне мислення, вміння аналізувати, робити висновки, витримка; виявлялися риси характеру. Вважалося, що диспут є найефективнішим для виховання та формування активності дітей старшого віку та молоді. Успішність проведення диспуту залежала від попередньої підготовки, обраної тематики, знань і рівня інтелектуального розвитку учасників. Головними його складовими мали бути логіка, доказовість, факти. Найчастіше тематика була суспільно-політичною чи науковою. Диспут повинен був відбуватися в атмосфері невимушеності.

Значною мірою в 30-40-ті роки ХХ ст. як метод поширення наукових знань використовувалася лекція, виховний ефект якої залежав від виразності мови, урахування єдності раціонального та емоційного в пізнанні. Лекції (в основному для старшокласників, учнівської молоді), які проводили науковці, письменники, художники, відкривали для вихованців можливість живого спілкування з людиною, ґрунтовно обізнаною з певними питаннями, проблемами, готовою відповісти на запитання, що турбують слухачів. За повідомленням періодичної преси 30-40-х рр. ХХ ст., велике зацікавлення викликали лекції О. Шмідта на тему «Епопея «Челюскіна», яку пропонували вихованцям Палацу піонерів і жовтенят м. Києва; науково-популярні лекції з загальної біології й агрономії, які читали юннатам Харківського Палацу їхні шефи – професори та доценти сільськогосподарського інституту м. Харкова; лекції науковців-рентгенологів у фізичній лабораторії, які супроводжувалися цікавими дослідженнями; лекції про творчість Т. Шевченка на честь 125-річчя з дня народження, про героїчне життя М. Островського тощо [13; 12].

Успіх упровадження цього методу великою мірою залежав і від особистих якостей лектора, уміння донести матеріал до аудиторії, перейти до невимушеної розмови з дітьми та підлітками. При цьому мали враховуватися їхні вікові особливості, рівень загальної культури, знання проблеми, про яку йшлося, тому що це створювало атмосферу співпраці, посилювало вплив на почуття, думки слухачів. Доцільним було проводити цикли лекцій, присвячених одній проблемі, тому що це викликало і підтримувало стійкий інтерес дітей і підлітків, спонукало до роботи в певній галузі знань.

Пізніше у зв'язку з появою кіно стали запроваджувати (як новий етап розвитку лекційного методу) кінолекторій (1937 р.), ефективність якого

зумовлювалася тим, що пізнавальне значення лекції зростало при доповненні фактами конкретної діяльності, які відображалася в науково-документальних фільмах [2, с.14]. Саме тому кінолекторій забезпечував послідовний, тривалий і цілеспрямований вплив на учнів, давав можливість сформуванню в них цілісного уявлення з певної проблеми, дістати вичерпні відповіді на запитання, що виникали під час лекцій.

Серед методів інформування та формування в особистості пізнання актуальним і важливим був пошук, суть якого полягала в тому, що вихованці шукали наукову інформацію, розв'язували певні навчальні та виховні проблеми, проводили експерименти і таким чином розширювали свій кругозір, розвивали розумові здібності. Часто гуртківці створювали експонати для різноманітних виставок, демонстрували своє бачення нової техніки, приладів тощо, а учні середнього і старшого віку готувалися до олімпіад (від шкільних, міських до всесоюзних), конкурсів, змагань. Наприклад, юні техніки Харківського Палацу створили модель електровоза пасажирського типу в $\frac{1}{3}$ справжньої величини, водяний млин, радіоприймач, літак з бензиновим мотором, тягову підстанцію; юннати проводили досліди – вирощували лимони, апельсини, виноград у домашніх умовах; проводили експерименти та писали наукові роботи (В. Казеріна у своїй роботі «Дубовий шовкопряд» довела, що в Ярославській області можливе шовківництво). Творча діяльність учнів являла собою іноді справжню ініціативу й новаторство [7; 11].

Видатні вчені допомагали у проведенні експериментально-дослідницької роботи. Так, у газеті «Сталінська юнь» зазначалось: «Професорсько-викладацький колектив сільськогосподарського інституту бере шефство над Харківським Палацом, зобов'язується консультувати юннатів, забезпечити всемірну допомогу керівникам гуртків. Інститут прикріплює своїх наукових працівників до кращих юних дослідників, щоб надати їм допомогу. Для юннатів організуються «День відкритих дверей», а для участі в роботі науково-технічної ради Палацу інститут виділяє 3 наукових працівників» [3].

Метод виконання трудових завдань використовувався у формі акцій, різних декад, під час підготовки до свят (наприклад, виготовлення подарунків, картин, макетів), виставок дитячої творчості тощо.

Одним з ефективних методів організації практичної діяльності та формування досвіду поведінки був метод громадських доручень, який передбачав вправління дитини, підлітка в позитивних діях. Із цією метою вихованцеві давали конкретне посилене завдання, виконання якого вимагало певних дій. Застосовуючи такий метод, необхідно враховувати індивідуальні особливості характеру вихованців та їхній вік. Тому доручення добиралося таким чином, щоб його виконання сприяло розвитку необхідних якостей дитини, формуванню її активності. Слід

зауважити, що ефективність цього методу значною мірою залежала від організації контролю за його виконанням.

Для організації практичної діяльності й формування в дітей і підлітків досвіду поведінки у позашкільних закладах широко використовувався метод вправ – загальний метод формування необхідних якостей особистості. Результатом вправ були стійкі якості вихованців – навички та звички, у процесі вироблення яких виділялися такі етапи: постановка виховних завдань і стимулювання потреби в певному виді діяльності; роз'яснення способів діяльності й практичний показ дій; тренування; висування вимог до вихованців та належний контроль. На переконання А. Макаренка, не можна виховати справжньої, мужньої людини, якщо не поставити її в такі умови, в яких вона б змогла проявити мужність. Ефективність використання даного методу залежала від певних умов, зокрема: системи вправ, змісту, доступності, обсягу, частоти повторення, контролю та корекції, особистісних особливостей вихованців; поєднання індивідуальних, групових та колективних форм вправ, їх мотивації та стимулювання [14].

Вправи – багаторазове повторення певних дій чи вчинків, виконання певного обсягу роботи, тому їх завжди організовували у випадках, коли для розв'язання поставлених завдань була потрібна певна регулярність зусиль. (Варто додати, що до 30-х років поняття тренування навіть асоціювалося з поняттям примусу). Результати, досягнуті при тренуванні, доводилися до відома вихованців як реальні успіхи їхнього розвитку. Цей метод використовувався в різних формах організації позашкільної навчально-виховної роботи як у колективних, так і групових та індивідуальних.

Особливе місце серед методів навчально-виховної роботи в позашкільних закладах займали методи стимулювання творчої діяльності. Основне їх призначення – стимулювання активності, творчої діяльності вихованців, їхньої поведінки та свідомості. Одним із них вважалося заохочення – метод вираження суспільної позитивної оцінки діяльності дітей і підлітків, який закріплював позитивні навички та уміння. Його дія ґрунтувалася на схваленні позитивних учинків з метою спонукання до їх повторення, до творчої активності, на збудженні позитивних емоцій і настроїв. Заохочення мало виховну силу тільки за певних умов. Тому передусім треба було своєчасно помітити позитивні зрушення в діяльності вихованця, похвалити його навіть «авансом», однак ця похвала мала бути помірною. Як свідчать матеріали, на зльоті юннатів та техніків у 1939 р. понад 20 кращих натуралістів одержали премії. Уряд, відзначаючи роботи кращих юннатів, нагородив їх орденами та медалями. 25 гуртківців фотолабораторії Харківського Палацу за активну роботу були премійовані, 5 із них нагороджено поїздкою до Москви та Ленінграду, щоб діти могли розширити свій кругозір, доповнити свої знання, мобілізуватися на краще навчання [11; 5; 8].

Для стимулювання активності та творчої діяльності дітей і підлітків необхідно було створювати ситуацію успіху. Позитивні наслідки в індивідуальній виховній роботі з дітьми стимулювали вияв доброти, уваги, піклування, своєчасної допомоги. Звідси виникала атмосфера взаємоповаги і взаємодовіри.

Одним із поширених та ефективних методів стимулювання творчої діяльності підростаючого покоління вважалося змагання, яке охоплювало різні форми позашкільної діяльності (суспільно корисну працю, спортивну діяльність, художню творчість тощо) та допомагало вихователю краще побачити й оцінити можливості кожної дитини, сприяти її розвитку, формуванню активності, виховувати волю, характер. Суть цього методу полягала в тому, щоб діти й підлітки, які ще недостатньо оволоділи справою чи навичками, підтяглися, орієнтуючись на передовиків, а передові добивалися нових успіхів. Таким чином, змагання спрямовувало на формування особистості, організовувало досягнення успіхів, згуртовувало колектив, навчало перемагати. Дія цього методу ґрунтувалася на природній схильності дітей і підлітків до здорового суперництва і самоствердження в колективі, а виховна сила виявлялася лише за умови, що воно ставало дієвою формою самодіяльності дитячого колективу.

Змагаючись, діти швидко удосконалювали фізичні, моральні, естетичні якості. Змагання допомагало виявляти та розвивати інтереси й творчі здібності дітей і підлітків, активізувати пізнавальну та інші види корисної діяльності. Варто зазначити, що при використанні цього методу треба було приділяти велику увагу правильному розподілу сил. Отже, педагогічно доцільно організоване змагання мало відповідати певним вимогам, а саме: знання вихованцями його умов та регулярне підбиття підсумків; залучення учасників до аналізу змагання, гласність, наочне оформлення результатів, моральне й матеріальне стимулювання; воно мало бути достатньо складним і цікавим, правильно спрямованим у виховному аспекті, відповідати справжнім інтересам його учасників. Сила змагання полягала в його гласності та об'єктивному порівнянні підсумків. Проте до впровадження такого методу стимулювання творчої діяльності треба було ставитися дуже обережно, виважено, щоб це не переросло в самоціль, не спричинило негативних небажаних і непередбачених наслідків.

Висновки. Таким чином, успіх організації навчально-виховної діяльності позашкільних навчальних закладів різних типів в Україні у формуванні творчої активності дітей та молоді залежав від педагогічно доцільного добору методів навчально-виховної роботи відповідно до поставлених цілей, визначених завдань та ефективного їх упровадження.

Список використаної літератури

1. Бенюк П. На шляхах до політехнізму / П. Бенюк. – Харків: ДВОУ, 1934. – 191 с.

2. Ваккер Л.Д. Збірка матеріалів на допомогу керівникам позашкільної роботи з дітьми /Л.Д. Ваккер. – К. : НКО УРСР, 1939. – 51 с.
3. Допомога юним натуралістам // Сталінська юнь. – 1939. – 31 січ. – № 4.
4. Зустрічі харківчан з композиторами // Сталінська юнь. – 1939. – 9 січ. – № 2.
5. Кращі гуртківці // Сталінська юнь. – 1939. – 12 верес. – № 33.
6. Наші зустрічі // Сталінська юнь. – 1939. – 2 лют. – № 5.
7. Подарунки юних техніків // Сталінська юнь. – 1939. – 10 берез. – № 7.
8. Покажемо високі зразки роботи // Сталінська юнь. – 1939. – 12 верес. – № 33.
9. Романов А.П. Детские клубы – центры внеклассной и внешкольной воспитательной работы / А.П. Романов.– К. : Рад. шк., 1982. – 169 с.
- 10.Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка: [навчальний посібник] / І.Т.Сущенко. – К. : ІСДО, 1996. – 144 с.
11. Уряд визначив роботу кращих // Сталінська юнь. – 1939. – 5 серп. – № 27.
12. Хроніка // За зразковий палац.–1936.– 12 січ. –№ 3.
13. Хороший ми прожили рік // Сталінська юнь. – 1939. – 1 січ. – № 1.
14. Цвірова Т.Д. Розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні (1920–1941 рр.): дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01/ Цвірова Тамара Дмитрівна. – К., 2004. – 236 с.

Тамара Цвірова. Исторический анализ методов организации учебно-воспитательной работы во внешкольных учреждениях разных типов в Украине в контексте формирования творческой активности личности.

В статье идет речь о методах организации учебно-воспитательной работы с детьми и учащейся молодежью во внешкольных учреждениях разных типов в Украине в 1920–1941 гг.

Ключевые слова: *внешкольная учебно-исследовательская деятельность, актуальные методы организации учебно-воспитательной работы, формирование творческой активности личности.*

Tamara Tsvirova. Historical analysis of the methods of the organization of studies and educational work at extracurricular institutions of different types in Ukraine in the context of the formation of art activities of the personality.

The methods of the organization of studies and educational work at different types of extracurricular institutions in Ukraine in 1920–1941 years are described in the article.

Keywords: *extracurricular educational and research activities, current methods of the organization of studies and educational work, molding of the creative personality.*